թերթեր հրատարակել, չեն կըշռում երբէք իրանց ասածը, յափշտակվում են անձնական անսանձ կրքերով, մոլորեցնում են ժողովուրդը, գրգռում են նրա կորստաբեր մոլեռանդութեան ըղգացմունքը, շողքորթում են ժողովրդի ստոր կրքերին իրանց գործը ժամանակաւորապէս աջողեցնելու համար, քաղում են իրանց բոլոր պուբլիցիստական հմտութիւնները ամբոխի տգիտութեան, մոլեռանդութեան և նախապաշարմունքի պղտոր և մահաբեր աղբիւրից, զոհում են իրանց ազգի ընդհանուր շահերը, ընդհանուր ինտերէսները իրանց անձնական հաճոյքին, զոհում են ճշմարտութիւնը իրանց թշնամական անյագ և անսանձ ըղգացմունքը դէպի մի անձնաւորութիւն բաւականացնելու դիտաւորութեամբ:

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԱԿԱՆ ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԻ ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆԸ

«Կավկազ» լրագրի մէջ կարդում ենք հետևեալը: «Կովկասեան ուսումնարանական շըրջանի վերաբերեալ շրջաբերականի» մէջ № 8 մենք գտանք հետևեալ կարգադրութիւնը, որ վերաբերում է երկրի մէջ տեղական լեզուների ուսումնասիրելուն:

Գիմնազիաների, պրօգիմնազիաների և րէալական ուսումնարանների կանօնադրութիւնները Կովկասեան ուսումնարանական շրջանի մէջ գործադրելու մասին 1873 թուին նոյեմբերի 22-ին Բարձրագոյն հաստատված կանօնների 4-դ յօդուածը իրաւունք է տալիս ցանկացողներին տեղական լեզուները սովորել: Այդ հիման վրա Կովկասի գիմնազիաների, պրօգիմնազիաների և րէալական ուսումնարանների մէջ առանձին վարձատրութեամբ (300 ր. մինչև 500 ր. տարէնը իւրաքանչիւր լեզուի համար) հրաւիրվում են տեղական լեզուների ուսուցիչներ, բայց այդ լեզուները սովորել ցանկացողները շատ քիչ են լինում և նրանք էլ միայն տեղացիներ:

'Ի նկատի ունենալով, որ տեղական լեզուների գիտենալը չափազանց անհրաժեշտ է այստեղ ապրող ռուսների համար, մանաւանդ դատաստանական, վարչական և պօլիցիական հիմնարկութիւնների մէջ ծառայողների համար, ուսումնարանական հոգաբարձուն կարելի է համարում 1873 թ. նոյեմբերի 22-ի վերոյիշեալ կանօնների 4-դ յօդուածը լրացնել հետևեալով. «ռուս չինովնիկների որդկերանցից իւրաքանչիւրը, որ արքունական հաշուով պանսիօն է մտնում, պարտաւոր է ուսումնարանի մէջ աւանդվող տեղական լեզուներից մէկը սովորել» Հոգաբարձուի կարծիքով անբնական չի լինի, եթէ կառավարութիւնը, ռուս չինօվնիկների որդկերանցը միջոց տալով գիմնազիական ուսումը անվարձ ստանալ, կը պարտաւորեցնէ նրանց որդկերանց մի քանի պայմաններով արքունական ձրի կրթութեան փոխարէն, միևնոյն ժամանակ այնպիսի պայմաններով, որոնց իրագործելը գլխաւորապէս օգուտ կը տայ նոյն իսկ աշակերտներին: Որովհետև այժմ ռուս չինօվնիկների որդիք բաւական մեծ քանակութեամբ կանդիդատներ են արքունական հաշուով պանսիօններ մտնելու համար, այսինքն. Թիֆլիսի գիմնազիայում 20 վականսիային 101 կանդիդատ, Քութայիսի գիմնազիայում 10-ին 18, Բագուի րէալական ուսումնարանում 5-ին 30, Տեմիր-Խան-Շուրայի պրօգիմնազիայում 15-ին 34 և միայն Երևանի պրօգիմնազիայում 4 վականսիային 2 կանդիդատ, ուրեմն այս առաջարկութիւնը իրագործելու համար, կարելի էր ընդունել հետևեալ կանօնը. ռուս կանդիդատներից իւրաքանչիւրը, որ ցանկանում է վերոյիշեալ հիմնարկութիւնների պանսիօնների մէջ բացված վականսիան ստանալ, պէտք է պարտաւորվի, քանի որ արքունական հաշուով կը մնայ ուսումնարանի մէջ ուսումնարանի ուրիշ առարկաների թւում սովորել նոյնպէս և աւանդված տեղական լեզուն, հակառակ դէպքում նա պէտք է հանվի կանդիդատների ցուցակներից:

Կովկասեան ուսումնարանական հոգաբարձուի վերոյիշեալ առաջարկութիւնները հաւանութիւն ստացան և հաստատվեցան Նորին Բարձրութեան Կովկասեան փոխարքայից:

ՆԱՄԱԿ ՍՂՆԱԽԻՑ

—

26 սեպտեմբերի

Սղնախից դէպի հիւսիս, 30 վերստ հեռաւորութեամբ, գտնվում է Վէլիսցիխէ գիւղը, մօտ 350 տուն հայերով և համարեա նոյնքան վրացիներով, կան և քանի մի տուն հրէայք: Այս գիւղը երևելի է իր այգիներով, որոնցից տարէնը մօտ 20.000 րուբլու գինի կարող է արտադրվել: Ժողովուրդի մեծ մասը թէև հարուստ են, բայց սըրանք էլ վրաստանցի այլ հայերի պէս անտարբեր են դէպի ազգային գործերը: Մինչև այսօր չունեն ուսումնարան, թէև մօտ 5 տարի է, որ ուսումնարանի շինութեան կապալը յանձնել են մի պարոնի, որ պէտք է շատ կարճ միջոցում պատրաստէր այն: Բայց չը նայելով, որ նա փողը վաղուց ստացած ունի ժողովրդից, այսուամենայնիւ մինչև այսօր անկատար է մնացած շինութիւնը և սրա վրա ուշադրութիւն դարձնող էլ չը կայ: Այս պատճառով հայերի զաւակներից շատերը ուսանում են նոյն գիւղի վրաց քահանայի մօտ, իսկ շատերն էլ թափառում են աննպատակ... Եւ ահա այս գիւղը, որ իր հարստութիւնով կարող էր մեծ դեր խաղալ դաստիարակութեան գործի մէջ, այսօր ժողովրդի անտարբերութիւնից շատ յետ է մնացել... Գիւղի տեղի դրութիւնը հարթ է, փողոցները անմաքուր են, օդը ամառը բաւականին շոգ է լինում, և ջուրը հեռու տեղից են բերում, որ յաճախակի ցամաքում է: Հայերը ունեն մի եկեղեցի և 2 քահանայ, իսկ վրացիք 1 եկեղեցի և մի քահանայ: Գիւղից 5 վերստ հեռու գտնվում է Ալազան գետը, որտեղից թէև ժողովուրդը հեշտութեամբ կարող էր դէպի գիւղը ջուր բերել, բայց բոլորովին հոգ չեն տանում այդ մասին: Ալազանը ծառայում է ինչպէս լաւ ճաշ ուտելու տեղ, ինչտեղ կարելի էր միշտ թարմ ձկներ ունենալ: Ես խորհուրդ կը տայի այնտեղի «Кавказъ» լրագիր կարդացողներին, (հայերէն լրագիր ստացող չը կայ) կարդալ նոյն լրագրի 253 համարը և օրինակ առնել կոյս Մանեայ Լօրիս-Մէլիքեանից, որ իր սեփական ծախսով Որնակ գիւղի բնակիչների համար 250 սաժէն հեռաւորութիւնից ջուր է բերել տուել:

***

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

—

Շուշի, 25 սեպտեմբերի

Ձեր պատուական լրագրի մէջ նորերս լուր էր հաղորդած մեր Շուշի քաղաքից, թէ այստեղի դպրոցների վարժապետներից մէկը շաքար և թէյ է ընդունել աշակերտներից, որ հարցաքննութիւնների ժամանակ լաւ թուանշանների արժանացնէ նոցա:

Ձեզ ի հարկէ անյայտ չի լինի, թէ այստեղ կան չորս դպրոցներ, ուր որ հարցաքննութիւններին թուանշաններ են դրվում, այն է՝ արքունական քաղաքային, ռուսաց օրիորդական, հայոց թեմական դպրանոց և սորա բաժին՝ օրիորդաց ազգային-հոգևոր հայոց դպրոց:—Թոյլ տուեցէք վերոյիշեալ արատի դէմ պաշտպանել միայն այն դպրոցները, որոնց մասին որ երաշխաւոր լինել կարող եմ:

Իբրև ներկայացուցիչ վերջին երկու ուսումնարանների, ես յանձնարարութիւն ունեմ իմ պաշտօնակից ուսուցիչ ընկերների կողմից յայտնելու, և անձամբ վկայում եմ, թէ շուշեցիք մեր ուսումնարանները այնքան յարգում են, որ չեն վստահանայ կաշառներով արատաւորել մեր և նոցա փոխադարձ բարի յարաբերութիւնները:—Ուստի խընդրեմ ձեր թղթակցից, որ կամ հաստատէ կամ ժխտէ այս իմ յայտարարութիւնը՝ ինչ մասով որ իմ տեսչութեան յանձնված ուսումնարաններին է վերաբերվում:

Պէտք է մի գաւառական քաղաքում ապրել, որ հասկանալի լինի, թէ ո՛րքան կարևոր է այսպիսի հերքումը, որպէս զի հիւանդ գլուխը ժամանակ չունենայ իր արատը առողջի վրա հաչակել:

Տեսուչ թեմական դպրանոցի՝ Ս. Մանդինեան

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

ՂՈՒԲԱՑԻՑ մեզ գրում են թէ այն կողմերում շատ գիւղեր կան, որոնց բնակիչները մի ժամանակ ազգութեամբ հայ են եղել, իսկ այժմ իրանց թուրք են համարում: Դրանց թուրքանալու պատճառն այն է եղել, ինչպէս պատմում են, որ ազգային լեզուի գործածութիւնը թողնելով, սկսել են թուրքերէն խօսել, և հետզհետէ խառնվել են թուրքերի հետ և ջնջվել են իսպառ նրանց մէջ, հեռանալով հայութենից: Այս տեսակ գիւղերից նշանաւոր են երկուսը. Խաչմազ և Քիլվար, որոնց բնակիչները մի բառ անգամ հայերէն չը գիտեն և խօսում են թուրքերէն լեզուով: Բայց այնուամենայնիւ հայոց կրօնը դեռ պահպանվել է այդ ազգաբնակութեան մէջ, նրանք ունեն իրանց եկեղեցիներ և մի քանի քահանաներ, որոնցից մէնը, օրինակ, փոխանակ մէկ կնոջ, բացարձակ կերպով երկու կին է պահում մահմետականների նման:

—

Ստացանք 150 րուբլ յօգուտ Թիւրքաց Հայաս-

ւիրում է նոյն երանիկ շրջանը իւր մօտ. մէկի հըզօր՝ միւսի մեղրէ մոմի նման աղնիւ ու փափուկ մատները ջերմութիւն խնդրելու համար երկարվում են դէպի հուրը, որի անուշ փայլը լուսաւորում է սորա այրական դէմքը, միւսի մրայօն՝ գեղաչեայ լուսի պէս սիրուն երեսը, մանկիկի զուարթուն գլուխը՝ խոպոպ մազերովն ու վարդ շրթունքովը: Շուրջը ամեն բան հեշտութիւն և անմաչութիւն է բուրում. համեստ սենեակը, այն անմեղութեան հարմնարանը, մաքուր է և կոկիկ յարդարուած. տախտակամած յատակը փափսծք ունի կամ գորգը կամ կապերտը. պատերու տակ, կրակարանի երկու կողմէն սկսուած, պարզուած են կակուղ բաստեռները և սոցա վրա շարուած են՝ մէկ գըլխէն մինչև միւսը՝ բարձերը, որոնց վրա իրենց բարձրութեան մինչև կէսը՝ վերի կողմանէ՝ քաշուած է իբրև շապիկ սպիտակ ու գեղամաքուր կտաւը: Նաղելի մօր արկղէն, ուր ամփոփուած են իւր և իւր ամուսնու և հրեշտակ մանկան տօնուտ աւուր՝ զմնաւոր զարդեղէնը, ծաւալվում է անուշահոտ խնձորի և մեխակի բոյրը: Կախարդական է այդ բնակարանը, այդ ձմեռուայ բնակարանը:

«Ոչ, մտածող ես, երևակայութիւնդ վառ է. իւր լեռնակապ շղթաներէն արձակուած՝ շչում ու սուլում է հիւսիսակը, Բօրէաղը. դրսի դռան ծերպերու մէջ ողբեր է նուագում. երգում են նորա ազդեցութեան տակ՝ ապակիներդ. ամենայն արարած կենդանի՝ լուռ է չորս դէհդ՝ միայն գուցէ դրսումը անտերական շունն է կաղկանձում. պղինձն ու սանը տան մէջ թրթռալով ձայն են հանում, կամ սուրբ զանդում է եկեղեցու աշտարակի վըրայի պղինձը. սենեակիդ մէջ մի մոգական գաւառանի իշխանութեան ներքոյ ես, թաղուած ես մի խոր որոճմունքի մէջ. Աստուած գիտէ ուր են թըռել երևակայմունքդ, ինչ ոլորտներու մէջ պտոյտ են անում...»

Այստեղ խօսակիցս ոգևորութիւնը չը կարողանալով բռնել բացագանչեց.—Ոչ, հայոց ձմեռ, կախարդ ես, կախարդ:—Երեսը նայեցի. աչքերը խոշորցել էին, և նշոյլ էին արձակում ադամանդի նման:

«Ձմեռը տևում էր. իւր պատանքը միջահար թանձրութեամբ բռնել էր այն դաշտի երեսը, ուր Եփրատ սառնեղէն լեզուովը կարկամած ու պապանձած էլ չէ խօսում իւր շամբուտներու մէջ՝ քաղաքի նեղ փողոցներու մէջ ձիւնը լեռնանման դիզացել է. ական պէտք է բանալ անցուդարձ անելու համար. տանուտէրը կամ տան սպասաւորը առաւօտ առաւօտ թին ձեռը՝ մեծ համբերութեամբ ու տանջանքով դրսի դռան առջև բանդ եղած ձնի ժիւը պէտք է կտրէ՝ ելմուտը ազատ անելու համար: Երբ առաւօտուայ այդ ժիրաժիր շարժումը դադարում է, երբ ժամուորը գնում է աղօթքի տունն ու յետ է գալիս, երբ խանութորը նախաճաշն արած քաշվում է իր գործին, փողոցները դարձեալ անապատանում են, լռութիւնը տիրում է. ներսի կեանքի նշան՝ վառարանի ծուխն է դըրսումը: Բայց մի փոքրիկ շարժում դարձեալ կայ փողոցում. այն մատաղատի մանուկներն են, որ վիզ, ականջ, քիթ ու բերան իրենց ճտի շալովը փաթթած, ոտ ու ձեռ լաւ ամրացուցած, գնում են այս այն կողմ. իւրաքանչիւրը իւր վարպետի մօտ կարդալու է գնում...

«Եփրատէս արևի ջերմիկ համբոյրներով լուծել էր իւր լեզուի կապը. իւր շամբուտը խօսում էր. անհամար ջրասէր թռչնոց հարմնարան էր դարձել սիրոյ օրրան: Հեշտասէր աչքը այն գաղտնարանի խորհուրդները տեսնել կարող չէ. բայց որսի շնիկը, որսական բարակը, այդ հար ոգին միջամուխ է լինում որբավայրի մէջ, և շփոթ ձգելով թևաւոր բնակիչներու գիրկը՝ նոցա ձայնարձակ՝ երամովին վերանում են օդի մէջ, և այդ երկրորդ ապաստարանում յաճախ հասնում է մահը նոցա:

«Անգութ որսորդի մէկը մի անգամ ինձ հետ էր առել, և ես տեսայ այն դրախտավայր տեղերը, և այնոնց մէջ կատարուած անգթութիւնը: Իւր զբօսանքի, կամ պորտի, կամ լոկ մնապարծութեան համար՝ ապաժամ կտրում էր իմ որսորդս արևը այն սիրախօս հաւերու աչքէն, որոնք պատրաստուում էին մի նոր թևաւոր սերունդ յարուցանելու, իրենց ձագերով դաշտ ու հովիտ աւելի ճոխացնելու, և իրեն իսկ՝ որսորդին՝ ու զուարճասէր մարդուն՝ աւելի առատութեամբ վայելք ստեղծելու: Այդպէս սրբապղծել և աւերել այն առագաստը, ուր ապագայ կեանքի խորհուրդն է կատարվում, ուրեմն և դոյն կեանքը իւր բոյնին մէջ խեղդել, վայրենութիւն է և կամ հարազոյն տգիտութիւն և աղէտալի եսապաշտութիւն:

«Շոգն ընկել էր, իւր շնչի տակ տապանում էր դաշտը, Շահաստանի ունևոր բնակիչները հովասուն ու զուարճ տեղեր էին ապաւինում. ճռնչում ու գլվում էր և մի օր մեր սայլը դէպ հիւսիս. առաքինի եզները գլուխները զուգաժամանակ ճօճելով այս ու այն կողմ և դոժինը բերներէն վազեցնելով որ նշան էր տապի սաստկելուն, քաշում էին արևելեան ծանր սայլը՝ հինգ վեց հոգի վրէն նստած, Եփրատէս մեզ թողեց իւր ջրերը կտրելու անցնելու: Արևի հետ սաստիկ գրկախառնունքի մէջ՝ իւր ուռուցիկ ծոցի զօրութիւնը նուազել էր: Դէմ էինք դրել դէպ այն գիւղը որ Արծաթի է կոչվում: Նոյն օրը հասանք: Ջերմուկ ունի, բարեխառն աստիճանի. և մի կոնտի վրա մի հինաւուրց մատուռ, ուր այց է գնում ուխտաւորը, և կարծեմ տարին մի անգամ, լաւ միտս չէ, պատարագի ձայն է լսվում իւր լքեալ ու այրիացեալ կամարի տակ. Լուսաւորչայ չը գիտեմ որ մէկ տօնին. ինքը մատուռը Լուսաւորչայ յիշատակին է կրում, կամ կարծեմ Լուսաւորչաշէն է ինձ ասացին:

— Այս բաներն ես, սիրելի բարեկամս. յիշատակով եմ ասում. տասն և մէկ տարեկան ժամանակս տեսել ու լսել եմ, և հիմա [illegible]՝ պատմում եմ քեզ. ուրեմն եթէ իղձ ունենաս մի օր այս բաները քննելու ստուգելու, և իմ ասածներումս թերի կամ սխալ գտնես, ներող եղիր բարեկամիդ որ ոչ իբրև գիտնական է հանդիսանում ու գիտնական հետազօտութիւններ քեզ հաղորդում, այլ իւր մանկութեան ուշքն ու միտքը գրաւող բաները յիշողութեան միջնորդութեամբ քեզ գրում է այնպէս՝ ինչպէս որ իրեն թւում է տեսած լինել և լսած:—

«Յիշատակութեանս մէջ կենդանի է մնացել այն, որ ջերմուկի մէջ լողանալիս կանանց բերնէն լսել եմ, թէ ջերմուկը իւր շահապետ օձն ունի, [illegible] և բարերար, որի ապարանքը նոյն այն ջրի մէջ է և թէ եթէ նա առողջութիւն խնդրող կնոջ մէջքը փաթթվի՝ սորա ամլութիւնը կը վերնայ: Այսպէս որ այդ բանը միտքս է ընկնում, միշտ մի [illegible] ենթադրութիւն էլ հետ է վազում ուղեղիս մէջ